

1489, 1530, 1542 YILLARI TAHRİR SONUÇLARINA GÖRE BOSNA'DA ZIRAİ ÜRETİM VE VERGİLER

Dr. Mehmet Emin YARDIMCI*

Özet

Çalışmamda, XV ve XVI. Yüzyullarda Bosna'nın ekonomik yapısını nüfus ve arazi sayımlarındaki veriler yardımı ile aydınlatmaya çalıştım. Bosna'da en önemli ekonomik faaliyet tarım üretimidir. Hububat, meyve ve bostan mahsulleri Bosna genelinde her bölgede üretilmektedir. Hayvancılık sektöründe koyun yetiştiriciliği ön plandadır. Bosna'nın önemli bir konumda olması ticari fırsatları arttırmıştır. Sava nehrindeki iskelelerde Venedik ile dış ticaret yapılıyordu. Çiftlik tipi yerleşim yerlerinin XVI. Yüzyıldan itibaren giderek arttığı görülmektedir. Bu çiftliklerin serbest olarak miras yolu ile intikali, sınırlama olmaksızın alınıp satılabilmesi Osmanlı devletinin bölge halkına tanıdığı en önemli imtiyazdır. Şehirlerde oldukça canlı pazarlar bulunmaktadır.

Abstract

In this study, I discussed the economic structure in the 15 and 16th century of Bosnia by the help of the documents and information about population and land surveys. In the Bosnia, the agriculture was the essential one among the economical activities. Cereals, fruits and melons were cultivated in every region of the city. Sheep was the main animal in stockbreeding. The importance of the location of Bosnia increased the commercial opportunities. In the ports of Sava river there was trade with Venice. It is shown that since the beginning of the 16th century chiflikhs have increased. The transfer of these farms by inheritance and their selling and buying without any restriction is the most important privilege of the Ottoman state to the public of the region. There are very active markets in the city.

* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı İşletme Fakültesi, Celalabat / KIRGIZİSTAN

Giriş

Nüfus ve arazi tahrir defterleri, Osmanlı İmparatorluğunun iktisadi ve sosyal tarihi açısından temel kaynaklardır. Tapu tahrir defterlerinde imparatorluğun herhangi bir bölgesinde yer alan yerleşim birimlerinde bulunan vergi mükellefi erkek nüfus sayısını, bunların ne miktarda toprak tasarruf ettiklerini ve devlete vermekle mükellef oldukları vergileri açık olarak görmek mümkündür. Her köyün kimin hâssı, kimin tımarı veya kimin vakfı ve mülkü olduğunu, o köylerde üretilen mahsullerin ve yetiştirilen hayvanların cins ve miktarlarını bu defterlerde görebiliriz. Böylelikle bölgenin tüm iktisadi verileri ortaya konmaktadır. 1489, 1530 ve 1542 yıllarında tertip edilen Bosna nüfus ve arazi tahrir defterleri, bölgenin iktisadi ve sosyal yapısını aydınlatmaktadır.

Çalışmamız 2 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde şahıslardan alınan vergiler, ikinci bölümde de zirai sahaların ve yetiştirilen mahsul çeşitlerinin miktarlarının tespiti yapılmıştır. Bu hususta bulunan rakamların yorumu ve karşılaştırılmaları tablolar yardımı ile ortaya konulmuştur.

A. Şahsa Bağlı Vergiler

1. Çiftlikler ve Çift Resmi

Tam veya yarım (nim) çiftlik tasarruf eden raiyyetin her sene ziraat yaptığı yer için ödemek mecburiyetinde olduğu tespit edilmiş belli miktardaki akçeye resm-i çift denilmektedir. Nakdî olarak alınan çift resmi, mirî araziden bir çift yer tasarruf eden kimsenin ödediği vergidir. Çift resminin belirlenmesinde toprağın verimlilik derecesi çok önemlidir. Bir livâda alınan her türlü vergide olduğu gibi çift resminde de toprağın verimlilik kabiliyeti ve o bölgede yaşayan insanların iktisadî vaziyetleri göz önüne alınıyordu (Miroğlu, 1990: s.178).

Her üç tahrirde de çift resmi 22 akçedir. Ayrıca, defterlerde çift resmi mücerred resmi ile birlikte alınmıştır. 1489'da çift resminden elde edilen gelirin, toplam gelir içerisindeki payı % 3 iken, bu oran 1530'da % 7 nispetindedir. Müslüman nüfusun artışına paralel olarak, çift resmine tabi olan nüfusun oranı, toplam nüfus içinde artmaktadır. Çift resminin, toplam gelir içindeki payı bu süre içinde 4 kat artmıştır. 1542'de de bu oran % 4 nispetindedir. Bu veriler,

Osmanlı mirâ arazi rejiminin bölgede başarı ile tatbik edildiğini göstermektedir (Bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Çift Hanesi ve Çift Resmi

1489		1530		1542	
Hane Adedi	Çift Resmi Akçe	Hane Adedi	Çift Resmi Akçe	Hane Adedi	Çift Resmi Akçe
3951	86815	10136	223000	5730	126074

Kaynak: BOA. TTD. No:24, 157, 211.

2. Mücerred Resmi

İş tutabilme gücüne erişmiş, yaşça baliğ olan raiyyet oğullarına "mücerred" adı verilir. Mücerredlerin durumu bölgeden bölgeye değişmektedir. Bazı bölgelerde tamamıyla vergiden muaf tutulurlarken, bazı bölgelerde de kazanç sahibi olacak yaşa erişmiş bekarlardan resm-i mücerred adı altında vergi alınmaktaydı (İnalçık, 1996: s.41-42). Üç tahrir defterinde de müslüman mücerredler 12 akçe vergi ödemişlerdir. 1489'da mücerredlerin müslüman nüfus içerisindeki payı % 11 iken bu oran; 1530'da % 3'e; 1542'de de % 2'ye düşmüştür.

Tablo 2: Müslüman Mücerredlerden Alınan Vergi Miktarları

1489		1530		1542	
Mücerred Adedi	Mücerred Akçe	Mücerred Adedi	Mücerred Akçe	Mücerred Adedi	Mücerred Akçe
2345	28140	4171	50052	2207	26484

Kaynak: BOA. TTD. No:24, 157, 211.

1489 tahririnde hıristiyan mücerredlerden alınan vergi 25 akçedir. Bu tahrirde 4271 mücerredten 106775 akçe mücerred resmi toplanmıştır. İspençe resminin de 25 akçe olduğunu düşünürsek, hıristiyan mücerredlerden bu miktarda resm alınması pek sık rastladığımız bir durum değildir.

1530 tahririnde sadece 10 adet hıristiyan mücerred vardır. 10 adet hıristiyan mücerredin hepsi derbendçi olduğu için 10'ar akçe mücerred resmi vermişlerdir (BOA. TTD., 1542: s.1041). 1542 tahririnde ise hıristiyan mücerred yoktur. Bu göstergeler ışığında mücerred uygulamasının zamanla ortadan kaldırıldığı söylenebilir (Bkz. Tablo 2).

3. Bennak Resmi

Osmanlı vergi sisteminde bennak evli fakat hiç toprağı olmayan ya da yarım çiftten az toprak tasarruf eden raiyyet demektir. Evlilik, raiyyetin vergi mükellefiyetinde esaslı bir değişiklik meydana getirir. Mücerred evlenir evlenmez derhal bennak adı altında vergi mükellefiyeti bakımından yeni bir durum kazanırdı. 1489 tahririnde bennak resmi altı akçedir. 773 adet bennakden 4638 akçe vergi alınmıştır. 1489'da bennaklerin toplam müslüman nüfus içindeki payı %3 oranındadır. 1530 ve 1542 tahrirlerinde bennak resmi ile ilgili bilgiler bulunmamaktadır.

4. İспенçe

İспенçe resmi kısaca, hıristiyan erkeklerinden alınan bir vergi olarak tanımlanabilir. Ancak, ispençe resmine tabi olan mükelleflerin diğer vasıfları üzerinde kaynaklarda tam bir tarif birliği yoktur. Örneğin; miktar ve mahiyet itibarıyla çift resmine muadil bir vergi sayıldığı gibi, bennak resmine karşılık geldiği de ifade edilmiştir. Birçok yerde evli olup olmadığına bakılmaksızın her erkekten alındığı belirtildiği halde bazı yerlerde sadece evli olan gayrimüslimlerden alındığı görülmektedir. Yine bazı kanunnamelerde ispençe resminin alınması için reâyânın cizye verebilme gücüne sahip olması ve en az üç yüz akçelik malı olması gerektiği belirtilmiştir. İспенçe resmiyle cizyenin bazı bölgelerde tek bir vergiyi de ifade ettiği görülmektedir. İспенçe resmini genel olarak buluğa ermiş, köylü, göçebe, şehir ve kasabada oturan evli veya bekar, topraklı ve topraksız her gayrimüslim erkekten alınan örfi bir baş vergisi olarak tarif edebiliriz (Ünal, 1989: s.132).

Üç tahrir defterinde de ispençe resmi yirmi beş akçedir. Her hıristiyan hane yirmi beşer akçe ispençe resmi ödemiştir. elde edilen vergi geliri ise; 1489'da 742412 akçe iken; 1530'da 356086 akçeye düşmüştür. Bu durumda

ispence resmine tabi mükellefin sayısı 41 yıl zarfında yaklaşık 2 misli azalmıştır. 1542 tahririnde ise 106685 akçe ispence resmi alınmıştır. İspence resminin toplam hâsılat içerisindeki payı 1489'da % 22; 1530'da % 12; 1542'de ise % 3 nispetindedir (BOA. TTD., 1489-1530-1542).

5. Cizye

Toplam sancak hâsılatı içerisinde mühim bir yekün tutan diğer bir vergi de gayrimüslim reâyâdan alınan cizyedir. Cizye, Osmanlılara daha önceki Türk-İslam devletlerinden intikal etmiştir. Buluş çağına erişmiş her gayrimüslim erkekten alınmaktadır. Bunun için ölçü mükellefin ayrı iş gücü sahibi olmasıdır. Ayrıca, 300 akçelik malı olması şart olduğu gibi, vücut ve akılca da sağlam olması gereklidir. Öte yandan cizye toprağa bağlı bir vergi olan haraç ile zaman zaman aynı manada kullanılmıştır. Cizye müslümanlarla gayrimüslimleri ayıran en önemli unsurdur (Becker, 1964: s.200).

1489 tahririnde, Vişegrad nâhiyesinde bulunan Avrupalılar "Cizye-i Efrenciye" adı altında 165 akçe vergi ödemişlerdir (BOA. TTD., 1489: s.538-539). Bu tahrirde, gayrimüslimler'den ne kadar cizye alındığı belirtilmemiştir. 1488-1489 tarihleri arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda gayrimüslimlerden toplanan cizye vergisine ait muhasebe bilançoları bulunmaktadır; Bosna livâsına bağlı Vişegrad, Dobrun, Priboy, Orazar, Osad, Visoka, Neretva, Üskopya, Yeleç, İzveçan, Ras, Erjane, Mağlay nâhiyelerinde toplam cizye 1177985 akçedir (Barkan, 1993: s.60-62). 1530 ve 1542 tarihli, Bosna Kanunnamelerinde, cizye resmi 30 akçedir (BOA. TTD., 1530-1542: s.3). 1530 ve 1542 tahrirlerinde cizye yekünlerine rastlayamadık.

1551 Tarihli Cizye Tevzi' defterinde, cizye resmi 31 akçedir (BOA. KKT., 1551: s.34). Bu defterde; Visoka, Nertova, Vişegrad, Yenipazar nâhiyeleri ile Bosna'da iskan eden Eflâk ve Martolos taifesinden cizye vergisine tabi olan hane miktarları belirtilmiştir. Visoka nâhiyesinde 6466 hane, Nertova'da 3963 hane, Vişegrad'da 5134 hane, Yenipazar'da 5542 hane, Eflâk taifesinden 3543 hane, Martolos taifesinden 839 hane cizye vergisine tabidir (BOA. KKT., 1551: s.34-36). Bu veriler ışığında, Visoka'da 200446 akçe, Nertova'da 122853 akçe, Vişegrad'da 159154, Yenipazar'da 171802 akçe, Eflâk taifesinden 109833 akçe, Martolos taifesinden de 26009 akçe cizye vergisi alınmıştır.

6. Baştına

Slavca asıllı olup “miras” anlamına gelen baştına kelimesi, Osmanlı fethi öncesi önemli bir hizmet karşılığı bir şahsa daimî ve mutlak mülk olarak verilen arazi parçaları için kullanılmaktaydı. Muhtemelen Bizans döneminde de bu tür arazi parçaları aynı adla mevcuttu. Bosna’daki bu araziler, mutlak mülk statüsünde olduğundan sahibi tarafından satılabilir, terk veya ferağ olunabilirdi. Ayrıca bu topraklara sahip olanlar bütün angarya ve vergilerden muaftırlar. Böyle bir toprağı ele geçirmek, aynı zamanda asalet unvanına sahip olmayı da gerektirmekteydi. Böylece Bosna’da eski soy asaleti yanında genç bir askerî asalet doğdu. Bunların isimlerine *Beğ* ünvanı verildi, daha küçüklerine de *ağa* denildi (Truhelka, 1931: s.43-69).

Bütün bu özellikleri dolayısıyla baştına Osmanlı arazi hukukuna aykırı veya yabancı bir kavram değildi ve bir bakıma padişah temliklerine benzemekteydi. Bosna fethedildiğinde burada önemli miktarlara ulaşan baştınalar tımar sistemi içine alınarak sahiplerinin ellerinde bırakılmıştı. Ancak bunlar eskisinden farklı olarak arazilerinde ettikleri mahsulün vergilerini vermekle yükümlü kılınmışlardı (Emecen, 1992: s.135-136).

Tapu tahrir defterlerinde baştına vergisi 25 akçedir. Baştınalardan alınan vergi tapu tahrir defterlerinde ispençe resmi ile beraber ödenmiştir. 1489 tahririnde, 1170 baştınadan 29250 akçe; 1530 tahririnde 2925 baştınadan 73125 akçe; 1542 tahririnde ise 1931 baştınadan 48275 akçe vergi toplanmıştır (Bkz. Tablo 3). 1550 tarihli baştına defterinde, Bosna livâsında 3322 adet baştına kayıtlı bulunmaktadır (BOA. MAD., 1550: s.50). XVI. yüzyılda baştına sayısının 2,5 kat arttığı görülmektedir. Bu rakam hıristiyan reayanın, Osmanlı tarım üretimine aktif olarak dahil edildiğinin bir kanıtıdır.

Tablo 3: Baştına Vergisi

1489		1530		1542	
Baştına Adedi	Resm Akçe	Baştına Adedi	Resm Akçe	Baştına Adedi	Resm Akçe
1170	29250	2925	73125	1931	48275

Kaynak: BOA. TTD. No:24, 157, 211.

B. Bosna Livâsında Hububat Üretimi ve Bu Üretimden Alınan Öşür Miktarı

Bosna livâsında, Gendüm (Buğday), Cev (Arpa), Erzen (Darı), Kabluca, Alef (Yulaf), Çavdar, Girah (Bezelye), Mercimek, Heldene (Barkan, 1943: s.399), Fiğ (Yaban Börülcesi ve Ak Burçak), Bakla gibi hububat ürünleri yetiştirilmekte idi.

1542 tahririnin hububat üretimi ile ilgili verilerini diğer tahrirlerle kıyas edemiyoruz. Çünkü, livâ genelindeki toplam hububat üretimi bu tahrirde belirtilmemiştir. 1542 tahririnde, sadece Padişah ve Mirlivâ Hâslarına ve zeâmetlere ait üretim miktarları kaydedilmiş, tımarlar ise belirtilmemiştir. Aynı olarak alınan öşür miktarı tahrir defterlerinde, kile veya müd gibi ölçülerle belirtildikten sonra, dirlik değerleri akçe olarak gösterildiği için cari fiyatlar göz önüne alınmak suretiyle, bir de bunun nakdî karşılığı "tahrir kıymeti" kaydedilmektedir (Güçer, 1964: s.58-59). Bosna livâsında hububatın ve bakliyatın tahrir kıymetleri ise şöyledir (Bkz. Tablo 4).

Tablo 4: Hububatın ve Bakliyatın Tahrir Kıymetleri

Hububat Mahsulleri	1489	1530	1542
	Tahrir Kıymetleri Akçe	Tahrir Kıymetleri Akçe	Tahrir Kıymetleri Akçe
Buğday	12	15	15
Arpa	6	10	10
Darı	6	10	10
Heldene	-	10	10
Kabluca	4	10	10
Yulaf	4	5	5
Çavdar	6	10	10
Bezelye	18	10	10
Mercimek	18	10-15	10-15
Fiğ	-	10	10
Bakla	-	10	-

Kaynak: BOA. TTD. No:24, 157, 211.

Görüldüğü üzere, 1530 ve 1542'de tahrir kıymetleri aynıdır. Bu tahrirlerde 1489'daki tahrir kıymetlerine nazaran, buğdayda 3 akçe, arpa, darı ve

çavdarda 4 akçe, yulafda 1 akçe, kabluçada 6 akçelik artışlar meydana gelmiştir. Mercimek ve bezelye 8 akçe ucuzlamıştır. 1530 ve 1542 tahrirlerinde mercimeğin tahrir kıymeti bazı köylerde 10, bazı köylerde de 15 akçe olarak belirtilmiştir. Hububat üretiminde ölçü birimi olarak "kile" kullanılmıştır. 1530 ve 1542 Bosna Kanunnamelerinde hububattan aynı olarak alınan öşür miktarının nispeti belirtilmemiştir. Hicri 973/Miladi 1565 Bosna Kanunnamesinde hububatta öşür nispeti 1/8 oranındadır (Akgündüz, 1990: s.478). Bosna ölçü birimi olan keyl 64,1 kg.'a tekabül etmektedir (Özdeğer, 2001: s.299).

Tablo 5: Bosna Livâsında Hububat ve Bakliyatın Üretim Toplamı

Hububat Nev'ileri	1489		1530		1542	
	Öşür Toplamı (Kile)	Üretim Toplamı (Kile)	Öşür Toplamı (Kile)	Üretim Toplamı (Kile)	Öşür Toplamı (Kile)	Üretim Toplamı (Kile)
Buğday	32735	261880	27228	217824	9832,5	78660
Arpa	9830,5	78644	16337	130696	4595,5	36764
Darı	16678,5	133428	11513	92104	3959	31672
Heldene	-	-	2097	16776	1087,5	8700
Kabluca	1545,5	12364	4354	34832	1812	14496
Alef	46221,12	369768,96	35192,63	281541,04	15231	121848
Çavdar	6122,5	48980	4601,4	36811,2	1660,5	13284
Bezelye	239	1912	102	816	115	920
Mercimek	878	7024	191,5	1532	157,5	1260
Fiğ	-	-	49	392	7	56
Bakla	-	-	12,5	100	5	40

Kaynak: BOA. TTD. No:24, 157, 211.

Buğday, her köy ve mezre'anın vazgeçilmez ürünüdür. Temel gıda maddeleri olan ekmeke, bulgur, nişasta ve benzeri yiyecekler buğdaydan yapılmaktadır. Buğday genellikle her iklim koşullarında yetiştirilebilen bir üründür. Tahrir defterlerinde, her köy'de buğday yetiştirildiği görülmektedir. 1489 tahririne göre, 16786,51 ton (261880 kile); 1530'da 13962,52 ton (217824 kile); 1542'de ise 5042,106 ton (78660 kile) buğday üretilmiştir. 1530'da

buğday üretimi, 1489 tahririne kıyasla % 21 oranında azalmıştır. 1489 tahririne göre, kişi başına 100 kg. buğday düşmektedir. 1530 tahririnde, kişi başına 113 kg. buğday düşmektedir. Bu tahrirde, genel üretim miktarının düşmesine rağmen nüfustaki azalışa kıyasla kişi başına düşen buğday üretimi % 13 oranında artmıştır (Bkz. Tablo 5-6).

Tablo 6: Kişi Başına Düşen Buğday Miktarı (Kg.)

Buğday	1489	1530	1542
	Kg.	Kg.	Kg.
	100	113	41,87

Kaynak: BOA. TTD. No:24, 157, 211.

Arpa, atların ve davarların yemi olarak üretilmekteydi (Ünal, 1989: s.101). Arpa üretimi 1530 tahririnde % 66 oranında artış göstermiştir. Hayvan yemi olarak kullanılan alef üretimi, 1530 tahririnde, % 24 oranında azalmıştır. Alef, tahrir defterlerinde en fazla üretilen hububat ürünüdür. Alef üretiminin bu kadar yoğun olmasının nedeni, bölgede hayvancılığın yaygın olmasına bağlanabilir (Bkz. Tablo 5).

1530 tahririnde; hem yiyecek maddesi, hem de hayvan yemi olarak kullanılan darı üretimi % 31 oranında, çavdar üretimi % 33 oranında, mercimek üretimi 4,5 kat, bezelye üretimi 2 kat azaldığı görülmektedir. Kabluca üretimi, 1530 tahririnde % 182 oranında artmıştır (Bkz. Tablo 5).

1489 tahririnde, burçak üretiminden 66 akçe; 1530'da da 0,5 keyl burçaktan sadece 5 akçe vergi elde edilmiştir. Manasını tespit edemediğimiz "heldene" bu tahrirlerde burçak karşılığı olarak kullanılmış olabilir. Fiğ ve bakla bölgede çok az üretilen hububat mahsulleridir.

Tahrir defterlerinde arpa, darı, kabluca, alef gibi hayvan yemi olarak kullanılan ürünlerin üretimindeki yoğunluk dikkat çekmektedir. Her köyde üretilen bu ürünler hayvancılık sektörünün ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

1565 tarihli Bosna livâstı kanunnamesinde nohut, mercimek, bakla gibi hububat mahsullerinden öşür alınmaması gerektiği belirtilmiştir (Akgündüz, 1990: s.478). Bu ürünlerin eski tahrir defterlerinde çok az üretildiği

görülmektedir. Osmanlı idaresi bu kanunname ile bu ürünlerin üretilmesini teşvik etmiştir.

C. Bağcılık ve Meyvecilik

Bosna livâsında ceviz, üzüm, kestane, kiraz, armut, zeytin ve incir gibi bir çok meyve yetiştirilmekte idi. Tahrir defterlerinde, bostan ve meyve üretiminden ne kadar öşür alındığına dair bir kayıt yoktur. Bu nedenle bostan ve meyve üretiminin miktarlarının tahmin edemiyoruz.

1530 ve 1542 kanunnamelerinde, bostanlardan ikişer akçe vergi alınacağı belirtilmiştir (BOA. TTD., 1530: s.1-12). 1489 tahririnde resm-i bostan 30794 akçedir. Resm-i bostan Bosna livâsında hemen hemen her köyde rastladığımız bir vergi türüdür. (Bkz. Tablo 7).

Zeytin ve incir üretiminden 1530'da 1394 akçe vergi toplanmıştır. 1489'da zeytin ve incir üretimi olmamıştır. Zeytin ve incir üretimi Österviç nâhiyesinde yapılmıştır (Bkz. Ek-3, Tablo 5). Bu iki ürünün XVI. yüzyılda bölgede yetiştirilmeye başlandığı aşikârdır.

Meyve üretiminden sağlanan vergi 1489 tahririnde 5786 akçe; 1530'da 5861,5 akçe; 1542'de ise 3393 akçedir. Bahçe ürünlerinden olan sir ve piyaz mahsullerinden alınan vergi 1489'da 2449 akçe; 1530'da 5109,5 akçe; 1542'de ise 2066 akçedir. XVI. yüzyılda sir ve piyaz üretiminin yaklaşık 2 kat arttığı görülmektedir. Ceviz üretiminden elde edilen vergi miktarı, 1489'da sadece 439 akçe iken; 1530'da bu vergi 3209,5 akçe'ye yükselmiştir. 1542'de ise ceviz üretiminden 698 akçe vergi toplanmıştır. Kestane üretiminden elde edilen vergi 1530'da 138 akçe; 1542'de ise 260 akçedir. Bu ürün XVI. yüzyılda bölgede üretilmeye başlayan ürünlerden biridir.

Bu verilerin ışığında Bosna livâsında XVI. yüzyılda kestane, kelem ve şalgam, zeytin ve incir, ceviz, sir ve piyaz gibi mahsullerin üretiminin arttığı ve livâ genelinde yaygınlaştığı görülmektedir. Bu ürünlerin, üretimindeki artış şehir pazarlarının etkinliğini arttırdığına işaretir. Köylünün bu ürünleri kısmen de kendi tüketimi için ürettiği bilinmektedir (Bkz. Tablo 7).

Tablo 7: Bostan ve Meyve Ürünlerinden Elde Edilen Vergi Miktarları

Bahçe ve Bostan Ürünleri	1489	1530	1542
	Akçe	Akçe	Akçe
Bostan	30794	25777	10992
Meyve	5786	5861,5	3393
Sir ve Piyaz	2449	5109,5	2066
Ceviz	439	3209,5	698
Armut	20	-	-
Kestane	-	138	260
Kelem ve Şalgam	-	394	92
Zeytin ve İncir	-	1394	-
TOPLAM	39488	41883,5	17501

Kaynak: BOA. TTD. No:24, 157, 211.

Meyve üretiminin içinde önemli bir yere haiz olan üzüm konusunu ayrı olarak zikrederim: Üzüm bağları ve üzümünden elde edilen şire, Bosna livâsının zirai üretiminde önemli bir yer tutmaktadır. Bakımının fazla meşakkatli olmayışı ve hububat ekimine müsait olmayan yerlerde de yetişmesi sebebiyle Bosna ve bölgesinde bağcılık oldukça yaygındır.

Tablo 8: Üzüm Suyu Üretimi ve Vergi Miktarları

Şire Resmi	1489			1530			1542		
	Mudra	Litre	Akçe	Mudra	Litre	Akçe	Mudra	Litre	Akçe
	82591,5	847058	505738	17174,5	176142	117555	10262,5	105252	73211

Kaynak: BOA. TTD. No:24, 157, 211.

Tapu Tahrir Defterlerinde, şire olarak tabir edilen üzüm suyunun mudrasına 7 akçe kıymet biçilmiştir (BOA. TTD., 1530: s.1-12). Ağırlık birimi olarak "mudra" kullanılmıştır. Mudra biri 2 okka olan 4 kilinderlik bir Osmanlı sıvı ölçüsü olup, 10,256 litre'dir (Hinz, 1990: s.55).

1489'da 847058 litre şireden 505738 akçe; 1530'da 1176142 litre şireden 117555 akçe; 1542'de ise 105252 litrelik şireden 732111 akçelik vergi alınmıştır. 1489 tahririnde şire üretiminden elde edilen verginin, toplam vergi

hâsılatı içindeki payı % 15 oranında iken, bu oran 1530'da % 4; 1542'de de % 22'dir (Bkz. Tablo 8).

Şire, genellikle hıristiyanların içki üretimi için imal edilmektedir. XVI. yüzyılda şire üretiminin azaldığı görülmektedir. Bunun en büyük nedeni, toplumdaki hıristiyan nüfusun sayısındaki düşmedir.

Üzüm mahsulünden üretilen içki'den alınan vergi tahrir defterlerinde "bâc-ı siyah ve hamr" tabiri ile belirtilmiştir. Bâc-ı siyah ve hamr, 1530 tahririnde 1165 akçe, 1542 tahririnde ise 13700 akçedir. İçki ve üzüm üretimi ile ilgili bir diğer vergi de "monopolye" dir. Tekel anlamına gelen monopolye, gayrimüslimlerin şarap ve şirasından beylik hakkı olarak alınmaktadır. Şarap ve şiranın tekel usulü subaşı veya sipahi tarafından satılışında alınmaktadır (Öztürk, 1996: s.475). Monopolye resmi, 1530 tahririnde 11084 akçe, 1542 tahririnde ise 12875 akçedir. 1530 tahririnde Yenipazar şehrinde sıra üretiminden 10945 akçe monopolye resmi toplanmıştır. (BOA. TTD., 1530: s.123). 1542 tahririnde, monopolye resmi Yenipazar şehrinde 12660 akçedir. (BOA. TTD., 1542: s.670).

Monopolye resminin, Yenipazar şehrindeki yoğunluğu, bu şehrin bölgenin içki üretimi ve ticaretinde merkez olduğunu göstermektedir. Yenipazar şehrinin, Sırbistan ve Kosova bölgesine yakın olmasının nedeniyle, hıristiyanların yoğunlukta olduğu bu bölgenin içki ihtiyacını karşıladığını tahmin etmekteyiz.

D. Hayvancılık

Tahrir defterlerindeki kayıtlardan, koyun, domuz gibi küçük baş hayvancılığın Bosna'da yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Koyundan alınan vergiye "Adet-i Ağnâm" adı verilmektedir. Adet-i Ağnâm vergisinin mükellefi yerli reâyâdır. Bosna livâsında "Adet-i Ağnâm" 2 koyuna 1 akçe olarak alınmaktadır (BOA. TTD., 1530: s.464).

Tablo 9: Koyun Besiciliğinden Alınan Vergi Miktarı ve Koyun Adedi

Vergi Nev'i	1489	1530	1542
Koyun Resmi (Akçe)	6388	12338	13113
Koyun Adedi (Baş)	12776	24676	26226

Kaynak: BOA. TTD. No:24, 157, 211.

1489 tahririne göre, 12776 adet koyun yetiştirilirken, 1530 da 24676 adet koyun miktarına ulaşmaktayız. Koyun adedi XVI. yüzyılda yaklaşık olarak 2 kat artmıştır. 1489 tahririnde koyun besiciliğinden elde edilen ağnâm resmi 6388 akçe iken, 1530'da 12338 akçe, 1542'de ise 13133 akçedir (Bkz. Tablo 9). Bosna'da hayvancılık her bölgede yapılmamaktadır. Tahrir defterlerinde, koyun yetiştiriciliğinin yoğun olarak yapıldığı bölgeleri belirtmekte fayda vardır. Tahrir defterlerinde, Saray nâhiyesinde koyun yetiştirilmediği görülmektedir. Hıristiyan reâyâdan domuz besiciliğinden alınan vergiye, "Bid'at-ı Hınzır" adı verilmektedir. XVI. yüzyılda domuz yetiştiriciliğinden alınan verginin yaklaşık 2,5 kat azaldığı görülmektedir. Bunun en büyük nedeni, bu yüzyılda hıristiyan nüfusun azalmasıdır (Bkz. Tablo 10).

Adriyatik denizinde sahili olan nehir ve akarsu kaynakları açısından da zengin olan Bosna'da, balıkçılık ta yapılmaktaydı. Kırka nehrinde, dalyan tasarruf edilmektedir (BOA. TTD., 1530: s.1029).

Balıkçılıkta "resm-i orfoz" ve "resm-i dalyan (BOA. TTD., 1530: s.577-578)" vergileri mevcuttur. Orfoz resmi mükellefi, 1530'da Yenipazar ve Erjane pazarlarında, 1542'de ise Saray pazarında bulunan balıkçılardır. Balıkçılıkla ilgili vergi miktarları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 10: Domuz Besiciliği ve Balıkçılıkla İlgili Vergi Miktarları (Akçe)

Vergi Nev'ileri	1489	1530	1542
Hınzır Resmi	20360	7726,5	1934
Orfoz Resmi	-	2158	2500
Dalyan Resmi	-	225	-

Kaynak: BOA. TTD. No:24, 157, 211.

Bosna livâsında, arıcılık ta yapılmaktaydı. Tahrir defterlerinde arıcılık ile ilgili "resm-i asel ve resm-i küvvere" vergileri bulunmaktadır. Bal halkın şeker ihtiyacını da gideren bir üründür. Tahrirlerde, ne kadar bal üretildiğini tahmin etmemiz mümkün değildir. Fakat kovan adedini, belirlemek mümkündür. 1530 tahririne göre Bosna'da kovan adedinin 1/10'u nispetinde veya her kovana 1,5 akçe şeklinde öşür alınmakta idi (BOA. TTD., 1530: s.1-12).

Tablo 11: Arıcılıktan Alınan Vergi Miktarları ve Kovan Adedi

	1489	1530	1542
Kovan Resmi (Akçe)	63276	38152	18810
Kovan Adedi	42184	25434	12540

Kaynak: BOA. TTD. No:24, 157, 211.

1489 tahririnde, 42184 adet kovandan 63276 akçe, 1530'da 25434 kovandan 38151 akçe, 1542'de 12540 kovandan 18810 akçe vergi toplanmıştır. 1489 ve 1530 tahrirlerini kıyasla kovan sayısında yaklaşık olarak % 40 oranında azalma olmuştur. XVI. yüzyılda bal üretiminde gerileme söz konusudur (Bkz. Tablo 11).

Yaylak ve kışlak resimleri, hariçten gelip konaklayan koyun sürülerinden alınmakta idi. Bunlar mahiyet itibarı ile aynı vergilerdir. Yerli halkın koyunlarından alınmamaktadır. Otlak ve yaylak resmi aynı manadadır.

1530 tahririnde yaylak resminin koyun sürülerinin miktarına bağlı olduğuna dair kayıtlar mevcuttur. Hariçten gelen "Semendire Eflâk"larına aid olan sürülerden daha önce senelik 10 flori maktu resm-i yaylak alınırken, bu uygulama yerine kalabalık sürüden bir koç, orta büyüklükteki koyun sürülerinden 15 akçe, küçük sürüden de 10 akçe yaylak resmi alınmasını belirten hükmün yanı sıra (BOA. TTD., 1530: s.164); büyük miktardaki sürüden 30 akçe, orta büyüklükteki sürüden 20 akçe, küçük sürüden 10 akçe yaylak resmi alınmasını belirten başka bir kayıt daha vardır (BOA. TTD., 1530: s.382). Büyük sürülerden bir koyun veya 30 akçe resim alınması, bir koyunun 30 akçe kıymetinde olduğunu belirtir. Bosna'da konar-göçerlerin tabii olduğu bu

vergiler, genellikle "Eflâk taifesi"nden sağlanmıştır. 1530 tahririnde Eflâk taifesinden yüz koyundan 5 akçe veya her sürüden bir koyun şeklinde yaylak resmi alınmıştır (BOA. TTD., 1530: s.431-432).

1542 tahririne göre, Bosna livâsında yaylaklardan 5086 akçe vergi elde edilmiştir. Bu tahrirde yaylak vergisinin yüz koyundan beş akçe veya bir koç şeklinde alınması usulü uygulanmıştır. "Resm-i Yaylak" Köpriz, Dilomaç, Poline yaylaklarında yüz koyundan beş akçe, Petevre-Gavra, Österviç ve Kırka nehrinin öte yakasında bulunan yaylaklarda ise yüz koyundan bir koç alınması şeklinde tatbik ettiriliyordu (BOA. TTD., 1542: s.590-591).

Tablo 12: Yaylak ve Kışlak Vergileri (Akçe)

Vergi Nev'ileri	1530	1542
Yaylak Resmi	9718	5086
Otlak Resmi	1043	-
Kışlak Resmi	90	-

Kaynak: BOA. TTD. No:24, 157, 211.

E. Bosna Livâsında Tahsil Edilen Diğer Vergiler

Osmanlı İmparatorluğu'nda üç çeşit değirmen resmi geçmektedir. Su ile çalışan değirmene asiyâb denilmektedir. Diğer değirmen türleri, taşları rüzgar gücü ile döndüren yel değirmeni ve hayvan gücü ile çalışan kara değirmenidir (Özdeğer, 1998: s.85). Bosna livâsı su kaynakları bakımından zengin bir bölgededir. Bu konumdan dolayı su ile çalışan değirmenler işletilmektedir.

Tablo 13: Değirmenlerden Alınan Vergi Miktarları

Vergi Nev'i	1489		1530		1542	
	Bab	Akçe	Bab	Akçe	Bab	Akçe
Asiyab Resmi	12091,5	31362	1541	39216	650	17879

Kaynak: BOA. TTD. No:24, 157, 211.

Tahrir defterlerinde, Asiyabl bab değirmenden, bazı köylerde 15; bazılarından da 30 akçe vergi alınmıştır. 1489 tahririnde 12091,5 bab değirmenden 31362 akçe, 1530'da 1541 bab değirmenden 39216 akçe, 1542'de ise 650 bab değirmenden 17879 akçe resm alınmıştır (Bkz. Tablo 13).

1489 tahririnde gıyahın arabasından 12 akçe alınmakta iken, 1530 tahririnde gıyahın arabasından 20 akçe "resm-i gıyah" alınmıştır. 1530'da gıyahın fiyatında % 67'lik bir artış olmuştur. Buna karşılık vergi miktarında da yaklaşık olarak 6 misli bir artış gerçekleşmiştir. 1489'da ot üretiminden 725 arabadan 15892 akçe, 1530'da 614,5 arabadan 94203 akçe, 1542 de ise 149 arabadan 28594 akçe vergi toplanmıştır (Bkz. Tablo 14).

Tablo 14: Ot Üretiminden Alınan Vergi Miktarı

Vergi Nev'i	1489		1530		1542	
	Araba	Akçe	Araba	Akçe	Araba	Akçe
Gıyah Resmi	725	15892	614,5	94203	149	28594

Kaynak: BOA. TTD. No:24, 157, 211.

Bâd-ı hevâ resimleri şunlardır; resm-i arus (arusane veya gerdek resmi), cürüm ve cinayet resmi (cerâim), çiftlik tapusu (ekili yer tapusu), ev tapusu, kul ve müjdegânisi, yâve ve kaçgun resmi, resm-i duhan (tütün resmi), âdet-i deştâni, otlak ve kışlak resmi. Bu tür vergiler serbestlik durumu ile ilgili olduğundan bu tür rüsûma "rüsûm-i serbestî" de denir. Bâd-ı hevânın tahsil zamanı belli değildir, zuhûrata bağlıdır. Tahrir emini bu resimlerin miktarını o yerdeki aile miktarına göre hesaplar ve deftere yazardı (İnalçık, 1993: s.79).

Tablo 15: Bosna Livâsında Bâd-ı Heva Gelirleri

Vergi Nev'ileri	1489	1530	1542
	Akçe	Akçe	Akçe
Arus resmi	53893	213602	153754
Tapu resmi	-	3080	-
Zemin (Dönüm) re	-	338	865
Yave ve Kaçgun	-	3300	-
Duhan resmi	-	294	432

Kaynak: BOA. TTD. No:24, 157, 211.

Arus resmi (gelin resmi), serbest tımarlarda sipahinin nikahlanan genç kız veya dul kadından aldığı resimdir. 1530 ve 1542 kanunnamelerinde zengin sayılan müslüman kızdaki 60 akçe, orta halli kızdaki 40 akçe, müslüman olmayan kızlardan 30 akçe ve zengin hıristiyan duldan 30 akçe, orta halli duldan 20 akçe ve fakir duldan da 15 akçe arus resmi alınmakta idi (BOA. TTD., 1530: s.8). Arus resmi, 1489 tahririnde 53893 akçe, 1530'da 213602 akçe, 1542'de 153753,5 akçedir (Bkz. Tablo 15).

Çiftlik tasarruf eden reâyâ, sipahisine "resm-i tapu" adı altında miktarı mahalline göre değişen ve bir defaya mahsus olmak üzere bir resim ödemek mecburiyetindedir. Bu çoğunlukla, arazinin bir yıllık üretiminin kıymeti olarak kabul edilmiştir. Tapu resmini ödeyen çiftçi, artık o toprağı ölünceye kadar işler ve evladına irsen irtikal eder. Fakat, arazi sahipsiz kaldığında "sahib-i arz" yani sipahi bir başka çiftçiye yine tapu resmi mukabilinde tevcih edebilir (Ünal, 1989: s.151). 1530 tahririnde tapu resmi, Bosna livâsında 3080 akçedir (Bkz. Tablo 15). Dönüm resmi tahrirlerde, bennak veya mücerred kayd edilen reâyânın tasarruf ettiği arazi için ödediğı vergiye denir. Bu araziler nim çiftten az olan arazilerdir. Dönüm resmi, Bosna livâsında 1530 tahririnde 338 akçe, 1542'de de 865 akçedir (Bkz. Tablo 15).

Yave, bir tımar arazisinde başıboş olarak yakalanan hayvan demektir. Böyle hayvanlar bir ay bekletildikten sonra sahibi çıkmazsa bulana ait olur ve buna karşılık ondan "resm-i yave" veya "resm-i kaçgun" denilen bir vergi alınır (Miroğlu, 1990: s.184). Yave ve kaçgun resmi, 1530 tahririne göre, Bosna'da 3300 akçedir (Bkz. Tablo 15).

Duhan resmi mükellefi, başkalarının arazisinde ziraat yapan hariç reâyâ'dır. 1530 tahririne göre, bu reâyâ ekip biçdikleri yerin öşür ve rüsumlarını sipahiye verirler ayrı olarak da bu reâyâ'dan 6 akçe duhan resmi alınır. (BOA. TTD., 1530: s.919-920).

F. Mukataalar

Mukataa, geliri kimseye dirlik olarak verilmeyip, doğrudan Divân-ı Hümâyûn'a bırakılan vergi ve gelir kaynaklarına denmektedir. Devletin nakit para ihtiyacını karşılamak için memleketin en zengin gelir kaynaklarından elde

edilen vergi gelirleri mukataa olarak hazineye bırakılmıştır (Akdağ, 1995: s.231). 1530 ve 1542 tahrirlerinde, ağnam, ihtisab, ihzariye, boyahane, mumhane (şemhane), bac, iskele, ispençe, Bâd-ı heva gelirlerinin bir kısmı mukataaya bağlanmıştır (Bkz. Tablo 16).

Mukataa gelirleri içerisinde bulunan, mumhane ve boyahane imalathanelerinden alınan vergi, 1530 tahririnde sadece 2600 akçe iken, 1542'da 30000 akçedir. Bu vergi tarihsiz 379 nolu tahrir defterinde 33333 akçedir. (Bkz. Tablo 16). Mumhane ve boyahane imalathanelerinin XVI. yüzyılda üretimlerini önemli ölçüde arttırdıkları görülmektedir. Boyahane imalathanesinin üretimindeki artışa dayanılarak dokumacılık sektörünün XVI. yüzyılda aktif hale geçtiği düşünülebilir.

XVI. yüzyılda iskelelerin vergi hâsılatları da mukataaya bağlanmıştır. Bu vergi, 1530'da Vişegrad iskelesinde 17000 akçe, Eskaradin iskelesinde ise 10000 akçedir. Eskaradin iskelesi vergi hâsılatı içerisinde derbend, geçid ve galat resimleri de dahildir. Bu iskeleden Venedik'le ticaret yapılmaktadır. 1542 tahririnde ise, Eskaradin de bulunan Obruca, Zelden, Şinik, Terevgir, İsilat iskelelerinden 100000 akçe vergi alınmıştır. Bu tahrirde Sava nehri kıyısında bulunan, Kobaş iskelesinden 15000, Gradişka iskelesinden 35000 akçe'lik vergi geliri mukataaya bağlanmıştır. 12 yıllık zaman aralığında iskelelerin Venedik'le ticaret hacmini arttırdığı görülmektedir.

Tablo 16: Bosna Livâsında Mukataalar

Mukataalar	1530	1542	Tarihsiz
	Akçe	Akçe	Akçe
Şemhane ve Boyahane-i Liva-i Bosna	2600	30000	33333
Adet-i ağnam-ı reâyây-ı Liva-i Bosna ve adet-i ağnam-ı hassa-i atik-i maden-i Bosna	190000	-	-
Beyt-ül-mal ve mal-i gaib ve yave ve kaçğün-u liva-i Bosna	2500	-	-
Beyt-ül-mal ve Yave ve kaçğün ve mal-i gaib-i nefis-i Helona ve nahiyehi mezbûre ve Odvine ve Dirinç-Rikad ve Ayvarac ve Diriş der liva-i Bosna	800	-	-
İhsar ve ihtisab-ı maden-i Koyniç Liva-i Bosna	4000	4000	-
İспенç 'an Haymanaha-i liva-i Bosna	2000	2500	2000
Gögez liva-i Bosna	2000	2000	-
Bac-ı Esari-i ve kapan nefis-i Saray	1000	2000	300
Bac-ı Esari-i ve kapan nefis-i Helona	600	300	-
Bac-ı Bazar-ı Yeni-Varoş Nam-ı diger Sebinç, derbend bac-ı mahsul	2000	-	-
Adet-i ağnam-ı Eflakan ve Voynugan ve Çiftlikciyan ve Akıncıyan ve Martolosan-ı liva-i Bosna	318359	150000	-
Mahsül-ü öşr-i galat-ı Çayırha-i Eskaradin ve mahsül-ü çiftlikha ma'a mahsül-ü iskele ve ihtisab ve bac-ı İskele-i Eskaradin ve derbend ve geçidha-i âb-ı Kırka ve bac-ı galat ez-canib-i Venedik kusurat-ı tamam-ı mizan-ı Venedik ermin-i der Liva-i Bosna	10000	-	-
İhtisab ve ihsar-ı bazar-ı Varoş ve Buruniçe	200	-	-
Nefis bad-ı heva-i nahiyehi Ras ve Ayvarac ve Yeleç 'an timarha-i sipahiyan ve merdan-ı Kalaniç	1500	-	-
Bac-ı Bazar-ı kal'a-i Teşne ve Kal'a-i Mağlay	500	600	-
Mahsul-ü İskele-i Kobaş	-	15000	-
Mahsul-ü İskele-i Gradiška, tabi-i Kobaş	-	35000	-
Beyt-ül-mal ve mal-i gaib ve mal-i melkud-ü liva-i Bosna gayr-i ez kaza-i Yeni-Bazar	-	7000	6000
İhtisab ve ihsar-ı bazar-ı Borvinç	-	200	-
Bac-ı bazar-ı Yeni-Varoş nam-ı diger Yeleç	-	2000	-
Mahsül-ü İskele-i Obruça ve İskele-i Zelden ve İskele-i Şinik ve Terevgir ve İslat ma'a mahalle-i Şinik der kaza-i Eskaradin	-	100000	-
Mahsül-ü maden-i Jejene ve gayri der kaza-i Yeni-bazar	-	140	-
İskele-i Vişegrad	17000	-	-
TOPLAM	555059	350740	41633

Kaynak: BOA. TTD. No:157, s. 134; No:211, s. 131; No:379, s. 95.

Dış ticarete konu olan malların gümrük vergisi niteliğindeki "Bac-ı Esari ve Kapan resmi" Saray şehrinden 1530'da 1000 akçe; 1542'de ise 2000 akçe; tarihsiz 379 nolu defterde ise 300 akçe'lik vergi hâsılatı mukataaya bağlanmıştır. Bu vergi Helona şehrinde 1530'da 600 akçe; 1542'de ise 300

akçe'dir. Adriyatik denizine ve Dubrovnik'e coğrafi olarak yakın olan Helona şehrindeki gümrükte bu bölgelerle ticaret yapılmakta idi.

1530 Tahririnde 555059 akçe olan mukataa geliri, 1542'de 350740 akçeye düşmüştür. Mukataa gelirlerinde % 37 oranında bir azalma söz konusu olmuştur. 1530 tahririnde, mukataa gelirlerinin toplam hasılat içerisindeki payı % 18'dir. Bu oran 1542'de % 10 nispetindedir. Tarihsiz 379 nolu tahrir defterinde 41633 akçe mukataa geliri belirtilmiştir (Bkz. Tablo 16).

Sonuç

Osmanlı devleti, XV. ve XVI. yüzyılda gerçekleştirdiği fetih hareketleri ile Balkanların en stratejik merkezlerinden olan Bosna bölgesinde hakimiyeti ele geçirdi. Osmanlı devleti bu fetihlerle Akdeniz'de hakimiyeti sağladı. XV. yüzyılda Rumeli eyaletinin bir parçası olan Bosna, 1580 yılında ayrı bir sancağa dönüştürüldü. Toprak tasarruf eden Müslüman köylüden "çift resmi", hıristiyan köylüden ise "ispence resmi" alınmıştır. XVI. Yüzyılda müslüman nüfusun artışına paralel olarak çift resmi 2.5 misli artarken, ispence resmi 2 misli azalmıştır. İspence resmi haricinde, hıristiyanlardan baş vergi niteliğinde olan cizye vergisi de alınmıştır.

Su kaynakları açısından oldukça zengin, bereketli topraklarda buğday, arpa, yulaf, darı, kabluca, alef, çavdar, bezelye, mercimek, fiğ gibi hububat ve bakliyat mahsulleri yetişmekte idi. Hububat mahsullerinin her bölgede üretildiği görülmektedir. Hububat mahsulleri arasında arpa, darı, kabluca, yulaf gibi mahsullerin üretimindeki yoğunluk, özellikle XVI. Yüzyılda yoğunlaşan hayvancılık faaliyetinin ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir. Hayvancılık sektörüne baktığımızda, XVI. Yüzyılda koyun yetiştiriciliğinin ön planda olduğu görülmektedir. Bu dönemde, Koyun adedi iki kat artmıştır. Arı yetiştiriciliği de kır kesiminde yaygın olarak yapılmakta idi.

Bölgede bağcılık ve meyvecilik üretimi de önemli bir konumda idi. Ceviz, üzüm, kestane, kiraz, armut, zeytin ve incir gibi bir çok meyve türü yetiştirilmekte idi. Üzüm suyu üretimi en önemli zirai faaliyetlerden biridir.

Gümrük ve pazar vergilerinin yoğunluğu, Bosna şehirlerinde aktif bir iktisadi hayatın varlığına işarettir. Sava nehrinin kıyısında yer alan Brud, Gradiška ve Kobaş iskelelerinde Venedik'le dış ticaret yapılıyordu.

KAYNAKLAR

- Ahmet Vefik Paşa (2000) *Lehçe-i Osmani*, Çev. Recep Toparlı, Ankara, TDK. Yay.
- Akdağ, Mustafa (1995) *Türkiye'nin İktisadi ve İktimai Tarihi*, İstanbul, Cem Yay., C 2.
- Akgündüz, Ahmet (1990) *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul, Fey Vakfı Yay., C.6.
- Barkan, Ömer L.(1993) "894 (1488-1489) Yılı Cizyesinin Tahsilatına Ait Muhasebe Bilançoları", *Belgeler*, Ankara, TTK. Yay., C. 1, s. 1-117.
- Barkan, Ömer L.(1964) "Çiftlik", *İslam Ansiklopedisi*, C. III, Ankara, M.E.B. Yay., s. 392-397.
- Barkan, Ömer L. (1943) *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zırai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları-Kanunlar I*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yay., C. 1.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 1489 Tarihli Tapu Tahrir Defteri: No: 24
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 1530 Tarihli Tapu Tahrir Defteri: No:157
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, 1542 Tarihli Tapu Tahrir Defteri: No:211
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (Tarihsiz) Tapu Tahrir Defteri: No:379
- Becker, C. H. (1964) "Cizye", *İslam Ansiklopedisi*, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, C. III, s. 199-201
- Emecen, Feridun (1992) "Baştına", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 5, s.135-136
- Güçer, Lütfi (1964) *XVI. ve XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Bu Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul, 'y.y'.
- Hinz, Walter (1990) *İslamda Ölçü Sistemleri*, Çev. Sevim Acar, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yay.
- İnalçık, Halil (1996) "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, Eren Yay., s. 31-67.
- İnalçık, Halil (1996) "S. Duşan'dan Osmanlı İmparatorluğu'na", *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul, Eren Yay., s. 97.
- İnalçık, Halil (1967) "Adaletnameler", *Belgeler*, Ankara, TTK. Yay., C. 2, 1967, s. 49-145.
- Miroğlu, İsmet (1990) *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası*, Ankara, TTK. Yay.
- Özdeğer, Hüseyin (1998) *16. Asırda Ayıntab Livâsi*, İstanbul, İ.Ü İktisat Fakültesi Yay., C. 1.

- Özdeğer, Mehtap (2001) *15-16. Yüzyıl Arşiv Kaynaklarına Göre Uşak Kazasının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, İstanbul, Filiz Yay.
- Öztürk, Said (1996) *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihi Gelişimi*, İstanbul, Osav Yay.
- Truhelka, Ciro (1931) "Bosna'da Arazi Meselesinin Tarihi Esasları", Çev. Köprülüzade Ahmed, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, İstanbul, s. 43-69.
- Ünal, Mehmet A. (1989) *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara, TTK Yay.